

LA CONSTRUCCIO DE L'ESPAI RURAL AL BAIX EMPORDA

L'anàlisi de les transformacions del territori com a
base per a la definició de criteris d'ordenació.

Tesi Doctoral presentada en el

Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori

E. T. S. d'Arquitectura de Barcelona

UNIVERSITAT POLITECNICA DE CATALUNYA

per **ANTONI AGUILAR I PIERA**

Director de la tesi:

Dr. JOAQUIM SABATE I BEL

Girona, estiu de 1993.

1.3.2. La trama estructural del territori.

La construcció del marc de referència en què recolzarem el nostre treball, a partir dels instruments de què disposem, requereix la definició d'una trama acotada en la qual localitzar espacialment l'acció projectual sobre el territori.

Objectivament el sistema en xarxa configurat a partir de les traces, en tant que aquestes indueixen pautes d'estructura en l'espai, se'ns suggeria en els inicis d'aquest procés idòni com a fonament teòric per a la localització pautaada de propostes des de l'urbanisme.

Tanmateix, però, el propi desenvolupament revela dificultats operatives per l'excessiva fragmentació induïda per les traces en l'espai, problema que a la vegada agreuja la superposició de les arestes orogràfiques, on el grau de relació i coincidència amb aquelles, malgrat ser a voltes rigoròs, implica, com hem vist en el dibuix elaborat, una subdivisió afegida des d'inflexions o divisòries espaials, que obliguen a introduir correccions en la trama dibuixada, fent una selecció dels seus components que permetin adaptar la dimensió dels fragments a la pròpia pauta de canvi morfològic i per tant a la capacitat de transformació des del planejament.

Amb aquesta finalitat caldrà cercar condicionants addicionals en el territori a partir dels quals s'introduiran els criteris de selecció que faran operativa la trama, condicionants que a la vegada, com veurem, esdevindran en sí mateixos referents d'ordenació de cara a la confecció de la proposta.

D'acord amb el que ja hem anunciat, el sistema de les traces porta implícit un alt grau de connectivitat entre assentaments, elements amb forta presència en el nostre àmbit, fet que suggereix la seva inclusió en el dibuix i que, com veurem, aportarà arguments de selecció bàsics per a fer operatiu el model.

En aquest sentit volem remarcar que la seva inserció indueix en la xarxa una pauta coincident amb la idea de centralitat, que com vèiem en el capítol anterior al parlar de la implantació del sistema d'accés, relaciona els nuclis entre sí i amb el centre de mercat que els vincula, per mitjà de xarxes tancades segons pautes dimensionals força homogènies pròpies d'àmbits poc jerarquitzats que han estat objecte de transformacions quasi exclusivament lligades als aprofitaments agràris del sòl. (Ens estendrem més endavant en les pautes definides pels assentaments.)

En la recerca d'elements addicionals, més dubtes planteja la inclusió de les carreteres com a components de la trama. Tanmateix al llarg del treball ha estat repetidament referida la seva incorporació desagregada en el territori, sense generació de nous ordres i escassa alteració dels preexistents, més enllà de la estricta implantació contundent i del trencament dels sistemes fragmentats coincidents.

Entenem que des d'un criteri estrictament territorial aquells elements no haurien d'incorporar-se en un instrument d'interpretació estructural de l'espai, en tant que en sí mateixos no sistematitzen ordres ni tenen funció de divisòria morfològica o espacial.

Contràriament, una visió funcional d'aquests eixos faria aconsellable la seva inclusió, tota vegada que s'insereixen en una xarxa de més ampli abast, que parcialment reforça recorreguts ja coberts pel sistema tradicional de camins, amb traces sovint paral·leles, o que han estat irreversiblement substituïts. En aquest sentit s'han de considerar eixos afegits, que la funció ha incorporat en el territori com a propis.

En el nostre cas, des d'un document d'estructura del territori projectat amb finalitats de recolzament propositiu, hem optat per la seva inclusió sobre la base d'una estricta racionalitat funcional com infraestructura preexistent, que a la vegada reforçarà la jerarquització d'eixos en el model que utilitzarem. Aquest fet en sí mateix, no seria contrari amb possibles actuacions puntuals d'alteració del seu traçat, com a conseqüència de la pròpia opció propositiva des de criteris de restitució de la coherència territorial.

Amb aquests elements i a partir de la pauta definida per les traces confeccionem un nou document de treball, en el que hem fet una primera selecció ignorant aquelles línies de curt abast o que presenten discontinuïats manifestes en la seva implantació, sovint provinents d'adaptacions puntuals del mosaic a la topografia, amb escassa transcendència en els ordres pautats, document que representa un pas més en la concreció del model operatiu.

(vegeu en el plànol següent l'instrument de treball a partir del que, en el proper apartat, es formularà la trama de concreció dels àmbits de projecte.)

■ ■ ■ agrupaments d'hàbitat
== carreteres
— traces

TRAMA ESTRUCTURAL DE REFERENCIA

El document ens proporciona un model estructural de peces per a l'articulació coherent en el territori de l'acció projectual, des d'àmbits estrictament lligats a les condicions del suport i als vincles que hi genera la proximitat del nucli, la presència d'una carretera, la partició d'una mota o la contundència d'una aresta segons els casos, elements que ens predisposaràn de cara a l'adopció dels criteris adequats, prèvia l'acció selectiva que com hem dit farà operativa la pauta.

Abans però d'afrontar aquest procés, volem confirmar la vàlua de la retícula definida entenent el grau de permanència i estabilitat dels seus components enfront dels trencaments que hi provoquen determinades transformacions. Es tracta de realitzar una comprovació per "passiva" atenent les respostes que ofereix a les seves interrupcions.

Reprent les afirmacions fetes amb relació a les motes del riu Daró entenem que malgrat la contundència i fortes implicacions amb què es materialitza el trencament del pla, la seva estricta coincidència amb la traça del riu no genera nous ordres en el territori. Tanmateix la seva presència es tradueix en la potenciació de traces preexistents consolidant els corresponents arrencaments vinculats.

En aquesta mateixa línia es manifesten els exemples que exposem tot seguit referents a trencaments de la trama produïts per la traça de les carreteres. El procés de dibuix ens revela ja una clara estabilitat dels sistemes ordenats, tota vegada que no ofereix dificultat en la reconstrucció del model precedent. Considerem de forma diferenciada les implantacions de la carretera que es produeixen de forma més desagregada amb talls traumàtics de les peces, enfront d'aquelles en que es manifesta una coincidència, proximitat i/o paral·lelisme entre la seva traça i l'eix precedent. Mentre en el primer cas no es manifesten alteracions notables en els ordres, llevat l'aparició aïllada de nous arrencaments puntuals sense criteris d'ortogonalitat, en els altres es produeix un desdoblament dels fronts arrencats en l'interstici que implica una funció vertebral compartida pels dos eixos i discontinuïtats en l'eix original. L'àmbit restringit dels intersticis i aquesta acció compartida impliquen igualment alteracions poc significatives dels ordres preexistents.

Amb relació a les carreteres podem doncs concloure que malgrat la traça contundent, el tall traumàtic de les unitats superficials i les fortes alteracions en el manteniment funcional dels eixos precedents que hem vist al llarg del treball, no comporten implicacions notables en els ordres que organitzen l'espai.

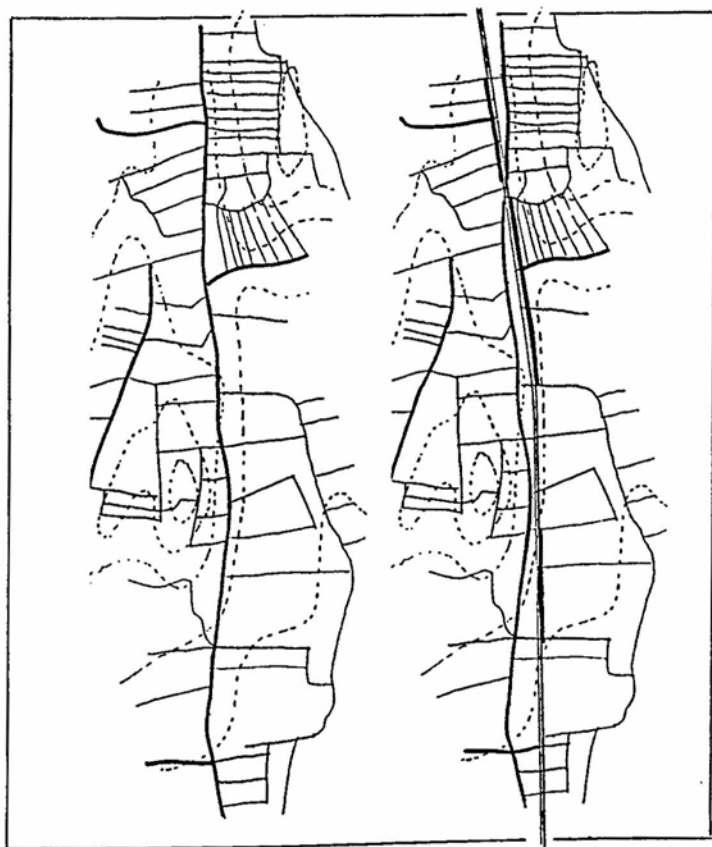
(vegeu en els documents adjunts l'escassa alteració de les pautes d'ordre induïda pels trencaments de les carreteres.)

ESTABILITAT DEL SISTEMA FRONT A LA CONSTRUCCIÓ DE LES CARRETERES

posició desagregada.

ESTABILITAT DEL SISTEMA FRONT A LA CONSTRUCCIO DE LES CARRETERES

posició paral·lela i/o coincident.

Amb tot, entenem que es confirma la forta estabilitat del sistema i ens predisposa de cara a la seva utilització en el recolzament de criteris d'ordenació per al territori. Disposem a partir d'aquí d'una pauta dimensional, en altres paraules d'una retícula que permetrà adequar espacialment noves transformacions i predefinir el tamany ajustat de les actuacions.

III. 2 Els criteris d'ordenació : models propositius.

2. 1 Concreció dels àmbits de projecte, la seva vinculació a la pauta dels assentaments.

El caràcter diversificat i la fragmentació reiterada que presenta la retícula fa, com dèiem, poc operativa la seva utilització directa des d'instruments d'ordenació, sense una selecció prèvia de les traces, conformant una divisió espacial amb criteris de dimensió adaptats a l'homogeneïtat de la pauta dels assentaments i d'acord amb les seqüències morfològiques o el tamany dels episodis sobre el territori.

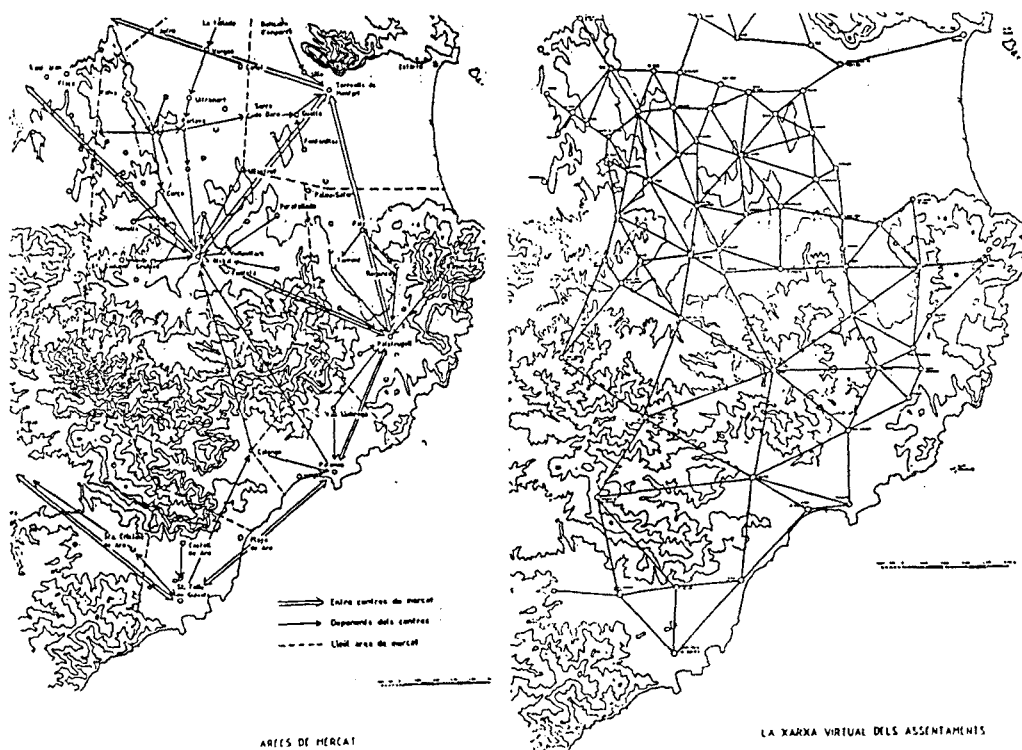
Abordem la selecció de les traces partint de l'agregació de subespais que suggereix l'anàlisi de la trama, en el sentit d'articular els criteris d'ordenació des d'àmbits territorialment vinculables al nucli, com s'explicarà més endavant, i així disposar d'una pauta bàsica on recolzar les actuacions i territorialitzar les opcions definides des de les propostes urbanístiques. Amb aquesta finalitat caldrà conèixer previament quins són els ordres que pauta la posició dels assentaments.

Atesa l'homogeneïtat amb que tant els nuclis d'assentament com els agrupaments d'hàbitat es distribueixen en la zona que anomenem de transició, resulta particularment adequada la utilització per aquest sector d'una interpretació recolzada en el mètode que el geògraf W. Christaller estableix en la seva teoria dels "llocs centrals", interpretació que, com veurem, permetrà fer una primera aproximació al rigor del model espacial que aquesta teoria defineix, i així prefixar els límits de l'àmbit atribuïble a la posició de cada assentament.

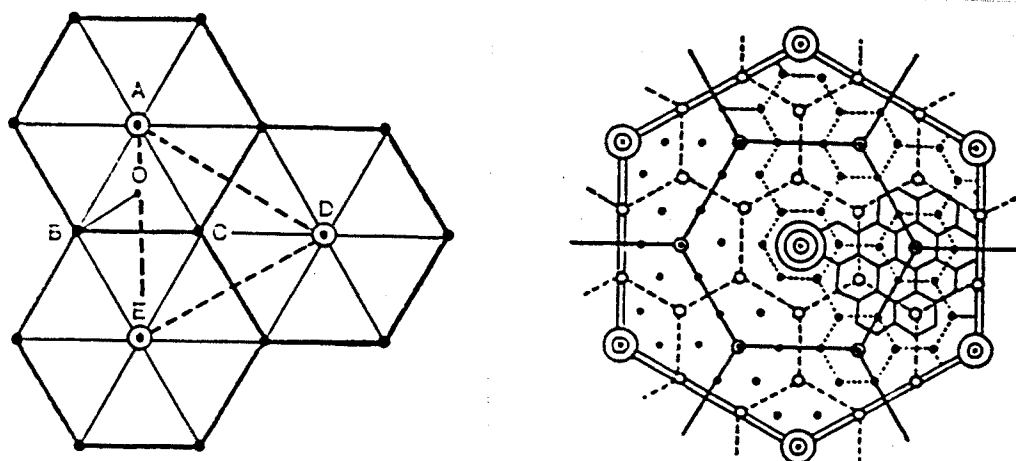
En aquest sentit convé recordar el que s'ha esmentat en el capítol precedent (2.3.2. Estructura d'organització de l'espai), on es parla de les màximes constants en les escales de relació entre nuclis per aquesta àrea, introduïnt un model virtual en xarxa a partir de la connexió de nuclis immediats, abstracció de l'esquema d'enllaços reals del sistema d'accés. D'altra banda la polarització detectada en l'establiment de masos prop del nucli o de forma aïllada formant veïnats, fet que assimilàvem a una estructura global de pobles en disseminat, suggereix la implicació simultània de nuclis i agrupacions en els ordres que pauta la seva posició.

Recolzem l'anàlisi des de la metodologia aplicada per W. Christaller en la "Teoria dels Llocs Centrals" de 1933, sense ànim de realitzar-ne una verificació literal atès que ni les dimensions de l'àmbit, ni la dinàmica de les funcions específiques que hi esdevenen, permeten afrontar aquell model amb el rigor suficient. Tanmateix recordem que el discurs teòric de Christaller es recolzava en l'existència de territoris plans i homogènis amb condicions d'isoeaccessibilitat entre centres, sense interrupcions orogràfiques o fluvials, contràriament al que succeeix en el nostre cas.

Considerem però útil establir uns paràmetres similars de relació estructural entre nuclis, sobre la base del reconeixement d'unes estructures virtuals o reals polaritzades per aquells, com ens ho confirmen els abundants precedents, alguns ja referits al llarg del treball. Ens remetem en aquest sentit als citats en relació amb la divisió comarcal de Catalunya i especialment a les relacions establertes sobre la base de les àrees de mercat.

El model de W. Christaller, basat en la relació del centre elemental i l'àmbit que el volta, estableix una estructura en triangles equilàters amb un centre en cada vèrtex, que s'agrupa en hexàgons que constituiran a la vegada l'àmbit d'un centre jeràrquicament superior, en un procés que reitera fins a construir una estructura de set nivells en la qual la distància entre centres equivalents augmenta progressivament de 7 a 12, 21, 36 Km.... per a una àrea caracteritzada per una densitat global de 60 Hab/Km².

model teòric de W. Christaller

(*) Segons el model de Christaller, la funció principal d'una ciutat és la de servir de lloc central per tal de fornir bens i serveis a l'espai rural que l'envolta. Els centres urbans elementals es diposaran en l'espai de forma que la distància a qualsevol punt del territori no s'allunyarà més de 4 Km., separació que assimila a 1 hora de camí, en les condicions que oferia l'àmbit corresponent al sud d'Alemania objecte d'anàlisi.

A la figura del model els llocs B i C són centres elementals, que ell anomena pobles o viles de mercat, equidistants del punt O un màxim de 4 Km. Aquesta organització provoca una estructura elemental en triàngles equilàters, que en conseqüència tindran prop de 7 Km. de costat, i que s'agrupen en hexàgons amb centre en "llocs centrals" d'ordre superior i distàncies entre ells de poc més de 12 Km.

Christaller aplica el raonament de forma reiterada i assoleix la construcció racional d'una estructura de fins a 7 nivells jeràrquics, amb distàncies de separació entre centres augmentant en progressió geomètrica de raó 3. La figura del model conté una successió de 5 nivells.

El propi autor assenyala ja la difícil sistematització d'una teoria en la que intervenen principis de mercat, de transport i d'organització administrativa que han d'esser necessàriament combinats per tal d'assolir una imatge completa de la xarxa urbana. Cal en aquest sentit observar les aportacions addicionals fetes per Lössch i Beckman. Vegeu P.H. Derycke en *La Economía Urbana* (IEAL- Madrid 1971).

Es a partir de la reconeguda homogeneïtat en la distribució d'assentaments, a la que ja ens hem referit, i que ens ha revelat la xarxa virtual malgrat l'alternança que caracteritza la transició, que entenem es "dibuixa" sobre el nostre àmbit una distribució similar a la suggerida per Christaller, fet que ens indueix a aproximar-ne una interpretació.

En el nostre cas prenem com a referència dos categories de nuclis jeràrquicament diferenciades, d'una banda el sistema definit per aquells amb població entre 150 i 200 habitants o lleugerament superiors i d'altra banda els agrupaments o veïnats inferiors, coincidents actualment en la majoria de casos amb nuclis administrativament dependents dels primers.

(vegeu l'àmbit i la localització dels nuclis en el plànol de fragmentació rural, assentaments i accés.)

Hem d'aclarir que el referent de població intenta reflectir uns criteris de grandària i implantació corresponents a períodes d'activitat agrària estabilitzada. En l'actualitat alguns d'aquests nuclis, sotmesos a processos regressius, han perdut població de forma significativa, i simultàniament altres com Corçà han vist augmentada la seva grandària i població, com dèiem en el capítol II, per causes recents alienes als processos que van generar en el seu dia les condicions de centralitat que els integrava en la xarxa.

(El referent de relació estructural entre aquests nuclis s'ha d'entendre extret d'una escala de relació d'abast superior en la que s'implicarien els centres bàsics com La Bisbal, Palafrugell, Palamós o St. Feliu de Guixols.)

La utilització del model dels llocs centrals en el nostre àmbit ens permet posar en relació les pautes dimensionals d'ambdós nivells jeràrquics. Partim de la xarxa en triangles de l'esquema virtual, en la qual incorporem les agrupacions o veïnats. De l'estructura dibuixada s'intueix amb deformacions el model de Christaller, si bé unes condicions de forta densitat (superior al doble de la considerada en l'estudi teòric) i el sistema extremadament dispers d'assentaments que caracteritza la transició, redueix aquelles pautes dimensionals a valors de 2.000 m. i 3.500-4.000 m. entre els centres elementals equivalents de cada nivell respectivament. La lectura dels agrupaments més dispersos s'assimila a la situació del seu centre geomètric.

(vegeu per al nostre àmbit el plànol de construcció del model de relacions estructurals entre formes d'assentament.)

RUPIA

PARLAVA

FOLLERRE

MATA ADJICA

CASAVELIS

ULLASTRET

CORCA

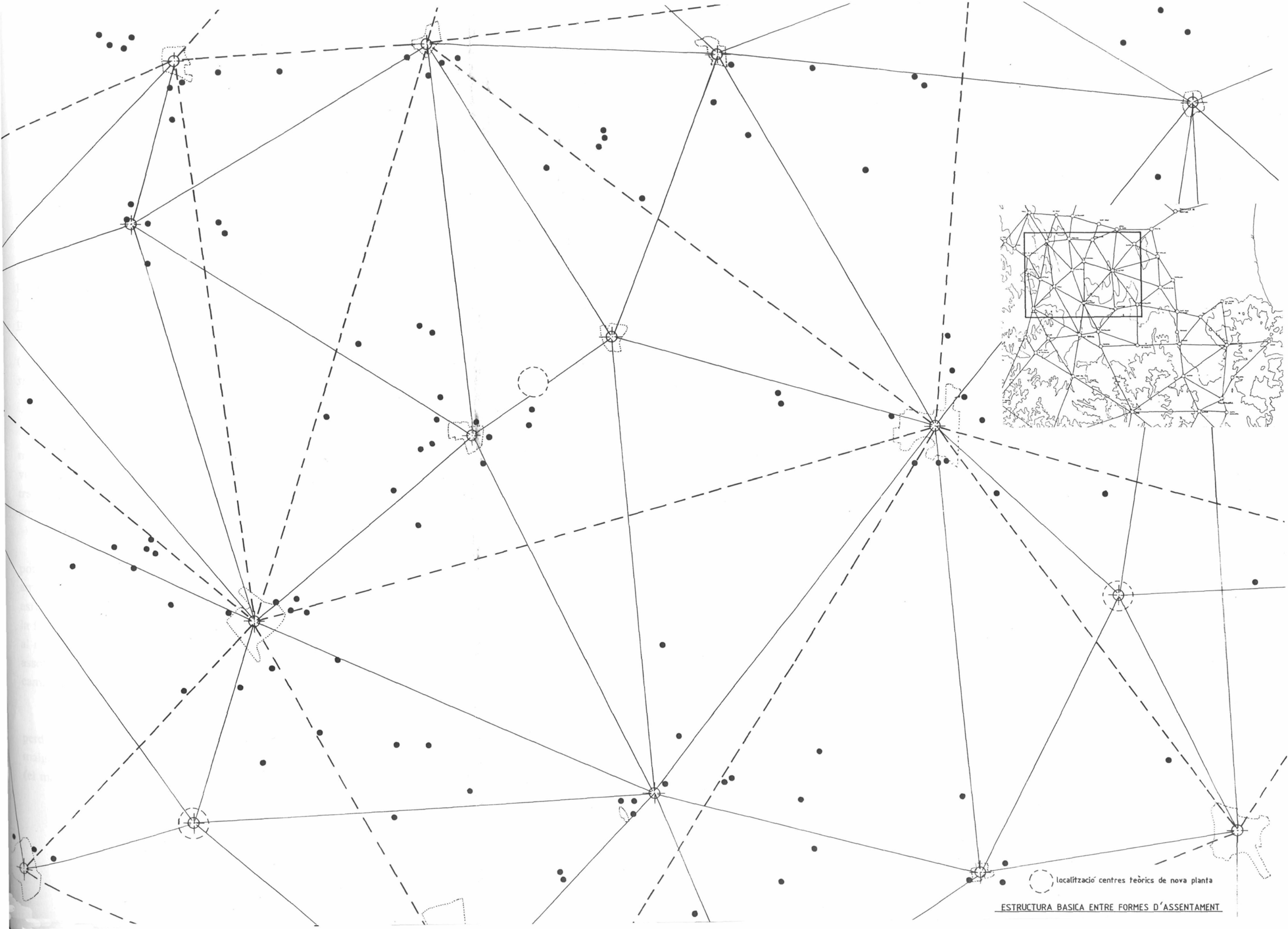
CASTEL D'ENP

SANAPOT

PERALLADA

FRAGMENTACIO RURAL, ASSENTAMENTS I ACCES

0 100 500

○ localització centres teòrics de nova planta

ESTRUCTURA BASICA ENTRE FORMES D'ASSENTAMENT

El document posa de manifest l'existència de buits en l'estructura de nuclis que objectivament ens suggereixen aquells espais en els que el territori admetria noves implantacions de forma coherent amb aquesta. Prendrem més endavant aquesta opció com a esquema teòric, sense que aixó impliqui exclusivitat en la localització de nous establiments. Tanmateix s'evidencia un desdoblament puntual del límit dels hexàgons (sector Casavells-Mata), que suggereix l'agregació del nou establiment en l'interstici per tal d'unificar el centre bipolaritzat.

Recuperant el propòsit de selecció de traces que plantejàvem, el model de Christaller indueix una jerarquització d'eixos que traslladada a la retícula de traces permet seleccionar-les des d'un criteri de coincidència i a la vegada sintetitzar l'estructura definida pels assentaments amb la pauta dimensional generada per les traces, fet que atorga un alt grau de fidelitat al document marc que configurem.

(vegeu el plànol marc de referència propositiva que hem confeccionat des de la superposició de la trama sobre la interpretació del model de Christaller.)

Abans però d'abordar la projecció de la base estructural elaborada com a model propositiu per al territori, voldríem a mode d'exemple puntual de la nostra voluntat projectual, incidir en un criteri d'actuació que ens suggereix la selecció de traces en el sentit de recolzar una operació teòrica d'adequació del sistema d'accés amb criteris d'economia i optimització d'enllaços.

Pretenem donar resposta a la qüestió de quins elements d'accés caldría potenciar (asfaltar, adequar, recuperar) per assolir un sistema mínim que abasti ampliament els sectors i tots els assentaments de forma complementària a la xarxa asfaltada existent (carreteres i actuacions de l'Iryda). Entenem que sobre la base de la forta coincidència traces-camins, aquell criteri selectiu aporta una resposta vàlida al requeriment plantejat tota vegada que garanteix l'enllaç de tots els assentaments assolint globalment el territori parcel·lat, amb recorreguts que complementaran els camins no seleccionats.

La proposta implicarà la recuperació d'alguns d'aquells recorreguts originals perduts per incidència de les carreteres, a la vegada que ignorarà aquelles traces que malgrat l'eix coincident del model presenten un recorregut alternatiu ja consolidat. (el mateix plànol ens en dona una imatge prou explícita.)

— sistema bàsic de connexió
(centres de 1er nivell)

— sistema secundari de connexió
(centres elementals)

MARC DE REFERÈNCIA PROPOSITIVA

Amb tot, la interpretació del model de Christaller per al nostre àmbit ens ha permès fer una valoració de les pautes amb què es relacionen les formes d'assentament en la transició, reforçant la comprensió dels nexes jeràrquics que de principi introduïem només des del reconeixement de la grandària i dependències administratives entre nuclis.

Tanmateix amb relació als sistemes de connectivitat ha fet possible la distinció jeràrquica de vies, en un sistema bàsic i un secundari que projecten pautes d'ordre en el marc dibuixat, més enllà de l'estricta fragmentació de l'espai en àmbits susceptibles de intervenció.

En la mateixa línia podem afirmar que l'homogeneïtat en la dispersió d'assentaments i dels sistemes de connexió, per aquest àmbit on l'orografia no esdevé obstacle, que la interpretació del model evidència de forma equivalent al model teòric elaborat per Christaller sobre un espai uniforme, accentua i argumenta la valoració de l'alt esforç constructiu assolit pel nostre territori fortament humanitzat, idea que hem referit en altres parts del treball.

Disposem doncs d'una base estructural o marc de referència, operatius de cara al recolzament del model propositiu que ens hem plantejat, en el que s'impliquen els elements d'identitat estructural imprescindibles i en el que es dibuixen implícitament uns sectors susceptibles de suportar actuacions d'ordenació.